

▣ Maiseman poetiikkaa Aleksis Kiven lyriikassa

—

Mikko Turunen

A
—

rtikkelissa tarkastelen Aleksis Kiven lyriikan tapoja rakentaa, esittää ja merkityksellistä maiseimia. Tavoitteeni on jäsentää näkyviin maisemallistamisen keinoja ja maisemakokemusten rakentumista. Tutkin, miten luonnonmaisema tai sen kaltainen fiktiivinen ympäristö verbalisoidaan runomaisemaksi.

Pohdin myös, millaisia kuvaustapaan liittyviä malleja valintojen takana ilmenee. Kiven lyriikan maisemakuvaukset ja runon puhujan kokemus maisemasta mahdollistavat monitieteisen törmäyttämisen, joka hyödyntää kirjallisuustieteen analyysikeinojen lisäksi esimerkiksi maisematutkimuksen sekä humanistisen maantieteen ja jossain määrin kirjallisen maantieteen välineitä.

Maisematutkimuksen ja laajemminkin ympäristöllisen humanismin näkökulmat avaavat Kiven tuotannon maisemien rakentumista ja kokemista, mutta tarkasteluun liittyy rajoituksia. Ensiksi kaunokirjallisten esitysten maisema on kielellistämisen ja tekstin lineaarisuuden vuoksi erilainen kuin moniaistisesti hahmottuva todellinen maisema. Toiseksi Kiven runojen maisemat eivät useinkaan ole ensisijaisesti fyysisiä vaan voimakkaasti allegorisia maisemia, suoranaisia näkyjä (kuten tuonpuoleisen ilmestymiä) tai tunnetiloja luonnehtivia mielenmaisemia. Vaikka esimerkiksi humanistinen maantiede etualaisistaa inhimillistä kokemusta fyysisestä ympäristöstä, se ei etene – yhtä lailla inhimilliseen kokemukseen pohjautuvien – ylluonnollisten tai psykologisten maisemien tarkasteluun. Ne eivät siksi ole näiden alojen tutkimusperinteessä keskeisiä silloinkaan, kun on tutkittu kaunokirjallisia maisemia. Lyriikan maisemien olennaisin sisältö taas syntyy nimenomaan konkretian ohittavista ulottuvuuksista.

Kirjallisuudentutkimus on kiinnostunut maisemista silloin, kun niiden kuvaustapa on kohosteinen, referentiaalisuus tai intertekstuaalisuus on ilmeistä tai maisemaan liittyy vertauskuvallisuutta. Maisematutkimuksen keskeisiä kysymyksiä puolestaan ovat, mitkä ovat maiseman minimiehdot, miten yksityiskohdista jäsenyy maisema sekä miten maisema esittyy, esitetään ja koetaan. Näkökulmat sisältävät myös tulkinnallista ainesta, ja usein kaunokirjalliset tekstit ovat tarkastelun liepeillä: esimerkiksi paikkakokemuksen tai esteettisen vastaanoton on nähty sanallistuvan sanataiteen kuvauksissa. Ongelmaksi saattaa muodostua, että sanataiteen maisemat redusoidaan vain formaalisten maiseman rakenneosien (ks. Harstela 2007, 29 ja 33) kautta, eikä esimerkiksi metaforisuus tai monimerkityksisyys saa riittävää huomiota.

Merkitykseltään monitasoisen runomaiseman ja maisematutkimuksen tai humanistisen maantieteen lähtökohdat ovat kuitenkin sovittavissa yhteen: kokemukset, näyt ja muut abstraktiot tarjotaan tekstissä nimenomaan maisemakuvauksen keinoin. Näin maisemaksi muotoileminen on kulloisenkin runon teemojen kannalta sekä esittämisen väline, sisällön jäsentämistapa että tekstin pinnassa oleva loppukuva. Maisemallistaminen on siten menetelmä, jossa rakennetaan runon fyysiseltä näyttävään tasoon alusta vaikkapa kielikuville tai metafysiisyyden käsittelylle.

Käsitykset maiseman olemuksesta, jäsentymisperiaatteista ja kokemisen tavoista ovat melko vakiintuneita, ja niiden soveltamiseen pohjautuu uusinkin monitieteinen maisematutkimus (ks. Howard ym. 2012). Toisaalta maisema on voimakkaasti kulttuurin tuote kuvauskonventioineen, ja eri maiden maisematraditiot ovat erilaisia (Haila 2006, 34), joten on relevanttia suhteuttaa Kiven maisemakuvauksia nimenomaan suomalaisten maisemien tutkimukseen. Lisäksi maisema on kontekstisidonnainen: esimerkiksi taiteen tyyliuunnat ovat tuottaneet omia periodimaisemiaan – kuten pastoraaleja ja romantiikan maisemia, joihin Kivenkin tuotannossa on yhteyksiä.

Kaunokirjallisia maisemia on tutkittu kirjallisuudentutkimuksen ulkopuolella. Esimerkiksi Pauli Karjalainen (1997) tarkastelee humanistisen maantieteen näkökulmasta muiden muassa Calvinon, Steinbeckin ja Proustin tekstejä. Klassikkomme Runeberg, Topelius, Kivi, Aho ja Leino – samoin kuin *Kalevala* – tulevat huomioiduksi teoksessa *Suomalainen maisema* (Hämäläinen & Ruotsalainen 2005). On myös eritelty Topeliuksen *Finland framstäldt i teckningar* -teoksen vaikutusta suomalaisiin maisemäkäsityksiin (Häyrynen 2005). Kirjallisuustieteessä maisemaa on viime aikoina tarkasteltu kulttuurimaantieteen ja ekokritiikin kehyksissä. Kirjallisten maisemakuvausten laajaa erittelyä on H.K. Riikosen Olavi Paavolaista käsittelevässä tutkimuksessa *Sota ja maisema* (1995). Kuitenkin maiseman kaunokirjallinen kuvaus ja esittämistavat ovat usein juonne muun isomman tutkimuskysymyksen ohessa pikemmin kuin varsinaisen tarkastelun kohteena.

Kiven lyriikka motivoituu kohdetekstiksi kolmesta näkökulmasta. Ensimmäkin Kiven tuotannon maisemiin viitataan usein suomalaisen maiseman varhaisena kuvana ja vaikuttajana (esim. Lukkarinen 2017, 56), mutta maisema-analyysejä Kiven teksteistä ei juuri ole. Toiseksi Kiven tuotanto osuu aikaan, jolloin suomalaista maisemakuvastoa tietoisesti rakennettiin, mutta vastaavaa ideologista agendaa ei Kiven teksteistä ole tunnistettu – siispä maisemaa rakennetaan niissä toisista lähtökohdista. Kolmanneksi Kivi-tutkimus on toistuvasti kiinnittänyt huomiota maisemakuvausten runsauteen, mutta esimerkiksi varhaisessa Viljo Tarkiaisen ja J. V. Lehtosen aikaisessa tutkimuksessa tarkastelu jäi eläytyväksi parafrasiksi ja sitä myöhemminkin usein ilmiön toteamiseksi:

Runoissaankin Kivi mieltyi kuvailemaan näkymiä korkeilta harjuilta ja vuorilta, joista korpien mittaamattomat maisemat laajenivat, kotkat nousivat lentoon ja taivas, metsät ja vuoret sulivat yhteen kaukana etäisyydessä. Tällaisena runoilijan maisema kuvastelee lukemattomissa runoissa. (Ekelund 1997, 59.)

Alustavasti Kiven lyriikan maisemat näyttäisivät tarjoavan monipuolista aineistoa sekä maisematutkimuksen totunnaisessa kehityksessä – kuten maiseman minimiehtojen ilmenemisessä – että maisemanmuodostuksen representatiivisena erityistapauksena, johon kuuluvat sanataiteen poettiset ratkaisut.

Luonnosta maisemaksi

Maiseman määrittelemiseksi on siirrettävä katse luonnosta maisemaan. Hannes Sihvon (2002a, 208) mukaan jo Runebergin lyriikan antamien luontokuvien pohjalta voisi laatia koko maisemalyriikkamme historian. Luonto ei kuitenkaan ole maiseman synonyymi eikä aina edellytyskään. Ympäristöestetiikan aloittajana pidetyn Ronald W. Hepburnin (1994, 39) mukaan luonnolla tarkoitetaan kohteita, jotka eivät ole ihmisen tekemiä¹. Maisema taas voi sisältää sekä luonnontilaista ympäristöä että ihmisen toiminnan jälkiä (Rannisto 2007, 45; Karjalainen 1996, 9). Luonto ja maisema eroavat toisistaan siinä, että maisema on subjektiivisen hahmotuksen kautta rajattu alue, kun taas luonto on ihmisen läsnäolosta riippumaton kokonaisuus. Voidaan myös puhua ympäristöstä, jolloin luontoa ei ole välttämättä läsnä eikä maisemallisuutta koeta määrittäväksi.

Maiseman hahmottaminen lähtee usein liikkeelle muusta ympäristöstä esiin piirtyvien yksityiskohtien ja spatiaalisten suhteiden havainnoinnista (Karjalainen 1996, 9; Raivo 1997, 198; von Bonsdorff 1996, 31). Maisemalle on tyypillistä nimenomaan visuaalisuus, vaikka aidolle luontokokemukselle on ominaista moniaistisuus (Rannisto 2007, 44; von Bonsdorff 2002, 312). Maisemaa koetaan ensisijaisesti katsomalla, sillä etäisyyksiin yltävä näkökyky on kyvykkäin aisti maiseman hallintaan. Visuaalisuus on hallitsevaa kirjallisuudenkin maisemakuvauksissa, ja maisemarepresentaatioiden konventiot ohjaavat näköhavaintojen korostamiseen (Sepänmaa 1994, 102). Kiven lyriikan erityispiirre on, että runoissa ei vain kuvata näköaistilla havaittavia maisemayksityiskohtia, vaan itse katsomisen akti nimetään eksplisiittisesti esimerkiksi runossa ”Helavalkea” (Kivi 2000, 89–92; jatkossa R):

Mailmojen äärihin kantaavi silmä
öiseltä kunnahalta,
kaukaiset kylät ja kylien pelot
vuorelta korkeelt nähdään,
[- -] (R, 89–92.)

Vastaavanlaista katsomisen etualaistamista ilmenee useiden Kiven runojen maisemakuvauksissa, kuten myöhemmissä esimerkeissä on nähtävissä. Katseella rakentuvan maiseman esitystapa voi olla nähtyjen maisemadetaljien inventaaria moniulotteisempi. Runossa ”Pohjatuuli” runon puhuja kuvaa ensin hän-muodolla etäännytetyn keskushenkilön saapumista näköalapaikkaan, jota luonnehditaan katseen kautta. Sen jälkeen siirrytään puhutteluun, jossa puhuja osallistuu maiseman hahmotteluun ja merkityksellistämiseen. Jopa oletettuun harhatulkintaan otetaan kantaa: puhuja nimittäin luonnehtii keskushenkilön katsomista sanoilla ”näkeväsi luulet”, joilla vihjataan näkymän voivan jäsentyä ”tarinoiden maailmaksi” – siis sepitteiden ohjaamaksi tulkinnaksi.

Ja hän seisoo viimein kunnaan kiirehellä,
josta katse kauas Pohjolahan ehtii;
näkeväsi luulet tarinoiden maailman,
siintävän siell' Lapin sammaleiset vuoret.
Jalon kartanon myös näet ja sen ympär'
halaviston juhlallisen, kumarrellen tuules';
[-] (R, 47–48.)

Runo ei paljasta, miten keskushenkilö itse jäsentää tai tulkitsee maisemaa, vaan tarjoaa puhujan ohjaavan tulkinnan, joka kyseenalaistaa hän-henkilön hahmotuksen ("näkeväsi luulet"). Lisäksi puhuja myös kohdentaa huomion ympäristön yksityiskohtiin ja siten säätelee maisemamielikuvan muodostumista. Runon puhuja asettuu keskushenkilön rinnalle katsomaan samaa näky-mää, mutta jäsentää siitä maiseman tämän ohi tai hänen reseptiotaan kommentoiden. Tässä mielessä maisema on merkityksellistämisen prosessin tulos, joka saavutetaan havaintojen nimeämisen, kuvaamisen, tulkinnan ja selittämisen kautta. Todellisten maisemien kohdalla näkijä on läsnäolonsa vuoksi erottamaton osa maisemaa ja samalla yksilöllisen maiseman tekijä. Sanataiteessa maiseman kuvaus voidaan erottaa runossa esiintyvistä fyysisistä kokijasta, kuten edellisessä esimerkissä osin tapahtuu. Runon säilyneessä pidemmässä toisinnossa (R, 49–51) maisemallisia yksityiskohtia kuvataan runsaammin ja katsomisen akti esiintyy useassa kohdassa. Eri ilmansuuntiin katselu vuoren laella saa runsaasti tilaa runossa, ja asetelma lähestyykin deskriptiivistä luontolyriikkaa. Kuvailu pysyy kolmannen persoonan ulkoisessa tarkastelussa, eikä puhuttelumuoitoista kommentointia maiseman tulkinnoista esiinny. Suhteessa toisintoon "Pohjatuuli" on maisema-aineksilta pelkistetympi, mutta runon puhetilanteen näkökulma maisemaan on moni-ilmeisempi.

Jos maisemakuvaus välitetään lyyrisen minän kautta, havainnon sisällöstä muodostuu henkilökohtainen: neutraalinakin esitetty kokemus on subjektiivisen valinnan ja esitysjärjestyksen säätelemä. Tyypillisesti lyyrinen minä kuvaillee näkemäänsä maisemaa ja esittää siitä tulkinnan. Runon "Kaukametsä" pieni lapsi kertoo äidilleen näkemästään:

Vuoren harjanteella kauan seisoin,
katsahdellen koilliseen,
siellä näin mä nummen sinervän,
honkametsän kaukasen.

Puitten kärjill' näin mä kunnaan kauniin,
arman päivä paistoi siell',
ylös kunnaan kiirehelle juoksi
kultasannoitettu tie. (R, 31–32.)

*Kiven runojen tila ja maisema ovat sanavalintojen
perusteella kaikuvia, ympärikuuluvia ja monella tavoin
ambivalentteja.*

Sinänsä konkreettisen maiseman kuvailun jälkeen lapsi kertoo voimakkaasta tunneliikutuksesta ja pyhyiden kokemuksesta, joka saa maiseman mieltymään onnellisena ”taivaan maana”. Tässäkin runossa subjektiivisesti koetun maiseman tulkintoihin puututaan: äiti kiistää lapsen subliimin elämyksen ja korjaa käsitystä konventionaalisen taivaskuvan kautta. Lapsi kuitenkin pitäytyy hänelle aidossa hengellistyneessä maisematulkinnassa. Taustalla on nähtävissä ajatus Jumalan ilmenemisestä luonnossa mutta yhtä hyvin myös epifania tai inspiroitunut uskonkokemuksen hetki. Toisaalta lapsen tapa heijastaa abstrakteja ilmiöitä konkreettiseen ympäristöön. Sinällään runon maisemakuvauksessa ei ole reaalityodellisuutta ylittävää metafysisyyttä, vaan se tuotetaan kokemuksen ja tulkinnan kautta.

Kokemus maisemasta sisältää jonkin valmiin kulttuurikonvention mukaisesti annetun ennakkokäsityksen, jonka kanssa kuvittelukyky ja yksilölliset aistimukset toimivat aktiivisessa vuorovaikutuksessa (Rannisto 2007, 50; Karjalainen 1996, 11). ”Kaunisnummella”-runossa luontokokemus maisemoituu ja henkistyy osin valmiiden mallien mukaan: runon näköalapaikka, tilasuhteet ja yksityiskohtat ovat tuttuja maisemakonventioita, ja tulkinta ”taivaan maasta” nojaa uskonnolliseen vertauskuvallisuuteen. Laajemminkin maisemat ovat osa kulttuurisia käytäntöjä, joissa näkymiä ja niiden merkityksiä tuotetaan ja uusinnetaan. (Raivo 1996, 48; Raivo 1997, 198 ja 202). Esimerkiksi Yrjö Sepänmaa (1994, 81) on määritellyt erilaisia sisäisiä maisemamalleja (ns. paradigmaattiset maisemat), jotka ohjaavat maiseman mieltämistä. Katse tekee maiseman, mutta mikä tahansa näkymä ei jäsenny maisemaksi, vaan aiempien esitysten, mallien ja tulkintojen pohjalta syntyy maisemakokemus.

Maisema ei ole vain olemassa olevaa ympäristöä, vaan se on samanaikaisesti sekä jotakin katsottavaa että katsomisen tapa (Raivo 2003, 430). Kirjallisissa kuvauksissa on kyseessä myös esittämisen tapa. ”Kaunisnummella”-runossa katsomisen tapa tuo konkreettisenä kuvattuun maisemaan metafysisen ulottuvuuden, ja ”Pohjatuuli”-runon esittämistapa rakentuu puhujan ehdottamien yksityiskohtien kautta.

Näköaistin ohella kuulo tavoittaa etäisyyksiä, ja siksi äänet ovat usein visuaalista maisemaa täydentäviä. Kiven runojen äänimaailma on noteerattu

aiemmissä analyyseissa (Tiitta 2002, 14–15; Bastman 2016, 259). Kiven runomaailman auditiivisuus luo spatiaalisuuden vaikutelmaa. Esimerkit runoista ”Tornin kello”, ”Onnelliset” ja ”Metsämiehen laulu” havainnollistavat ilmiötä: ”vuorten kiireilt’ laakson pohjiin / kaiku ympär humisee”, ”ja laaksoen hyminä soi” sekä ”ja kaiku ympär kiirii” (R, 11, 46 ja 123).

Kiven runojen tila ja maisema ovat sanavalintojen perusteella kaikkuvia, ympäröiväisiä ja monella tavoin ambientteja. Erityisesti äänimaisemat liittyvät metsään, jossa hongiston kantele kaikuu, saarnimetsä kajahtaa ja Metsola pauhaa (R, 70, 16 ja 86). Katsomisen akti kohostuu maisemanmuodostumisessa siksi, että Kiven runoissa toisen kaukosta, kuulon, synnyttämässä äänimaisemissa ei korosteta kuulemisen aktia, vaan runon puhuja ainoastaan toteaa auditiivisten aineiden läsnäolon.

Lainattuja maisemia vai kotiseutulyriikkaa?

On arveltu, että vuonna 1861 Helsingissä järjestetty Werner Holmbergin muistonäyttely on vaikuttanut Kiven maisemakäsitykseen (Lukkarinen 2017, 56; Sihvo 2003, 155; Hintikka 1947, 212). Kuitenkaan analyysejä siitä, miten Holmbergin maalausten ainekset ilmenevät Kiven tuotannossa ei ole tehty. Ylipäätään suomalaisessa maisemakuvauskirjallisuudessa näkyy tendenssi, jonka mukaisesti maisema nähdään ja esitetään maalauksen kaltaisesti (Riikonen 1995, 79 ja 111). Eksplisiittisesti maalaukseen viittaavia kohtia esiintyy Kivenkin lyriikassa. Runossa ”Rippilapset” esiintyy ekfrais alttaritaulusta, jossa Kristus-hahmon tausta kytketään *Raamatun* maantieteestä lainattuihin paikannuksiin.

Näät siellä Saaronin viherjät niitut
siintävän kaukana; korkeat palmut
Kidronin rannalla
ja Hermonin himmeät vuoret
näät hohtavan taivaan all. (R, 98–99)

Raamatullisilla paikannimillä luodaan mimeettisyyden vaikutelmaa ja kytkös hengellisen kirjallisuuden vaikutukseen. Yleensä maiseman maantieteellisellä yksilöimisellä tavoitellaan todenkaltaisuutta ja osoitetaan, että kuvaus on tietoisuuden todellisuuden jäljittelyä (Lassila 2000, 15). Vaikka kyseessä on sekä ekfrais että Raamatun seutujen esitys, katsomisen akti on Kivelle tyypillisesti läsnä. Alttaritaulun maiseman katsojat ovat ripille pääseviä nuoria ja muuta kirkkovaiketta, joiden näköhavaintoihin runon puhuttelu viittaa. Luettelo raamatullisista paikoista muodostuu maisemaksi siksi, että ne ovat maisemamaalauksen kompositiossa yhdessä. Toinen kysymys on, tunnistaako maalauksen katsoja esitetyt maantieteelliset paikat tai olisiko mainittujen reaalimaailman paikkojen näkyminen yhdellä kertaa mahdollista. Olennaista on maiseman vahva

refentiaalisuus ja sopivuus alttaritaulun aihepiiriin sekä myöhemmin runossa kuvattuun ylevöityneeseen uskontunteeseen.

Runossa ”Kesäyö” maiseman kuvaus on kehystetty tavalla, joka kyseenalaistaa runon fyysisessä tilassa olevan maiseman sekä antaa näkemistavalle maalaustaiteen kontekstin.

Tämä oilko mielihoureen synnyttämä,
tahi ilmestyvä kaukahinen mailma?
Katso: tuolla kankahan ja korkeen ahon
hartioilla seisoi äkist ihmeellinen,
kallioinen tanner, himmeä ja hieno.
Etähällä ilman rannalla se väikkyi
pyhä tieno myhäellen salaisesti.
Kuitenkinpa ilmiö mun silmihini
selkeästi peilaellen muotons näytti,
niinkuin eteheni maalattuna kaikki. (R, 146–151.)

Runon puhujan epäily mielihoureen synnyttämästä näystä asettaa varauksen, että kyseessä voi olla samankaltainen maisemaksi mieltyvä näky, jollaisia Kiven runojen liikuttuneet henkilöhahmot usein kokevat. Kuvauksen luonne ylipäättään maisemana voidaan kyseenalaistaa runossa läsnä olevan Dante-alluusion vuoksi: puhujan visiointi olisi tällöin allusorista toisintoa ja maisemanäky kirjallista laahusta. Maalauksen kaltaiseen näkemiseen puolestaan viittaa sitaatin loppusäe ”niinkuin eteheni maalattuna kaikki”, joka rinnastaa nähdyn tai kuvitellun maiseman taiteen kuvaan. Havainnoista jäsentynyt maisemakokemus summataan taulukkomposition kaltaiseksi kokonaisuudeksi, jonka nimeäminen kertoo jäsenyyksen tai asetelmallisuuden tiedostamisesta (”selkeästi peilaellen muotons näytti”). Maisemamaalausten vakiinnuttama näkemistapa ohjaa jäsentämään muitakin maisemia vastaavien periaatteiden kuten sommittelun ja estetisoinnin mukaan.

Kiven maisemakuvausten taustalla voi nähdä myös 1700-luvulla alkaneen luonnonkuvauksen murroksen. Romanttisen luonnontunteen voimistuminen 1700-luvun lopulta alkaen johti maisemakuvausten määrän voimakkaaseen kasvuun maalaustaiteessa ja kirjallisuudessa (Granö 2002, 9). Toisaalta luonto tahdottiin liittää myyttisen maailman ja idyllisen perinteen sijaan todelliseen maantieteelliseen paikallisuuteen: ”Jumalan luonnon ja arkadian tilalle tuli topografisesti tarkasteltu todellisuus” (Lassila 2011, 49, 227). Vastaavasti runojen kuvauksen konkreettisuus ja taustavaikutteita etsivä tutkimusmetodi on ohjannut Kivi-tutkimusta hakemaan lyriikan maisemille maantieteellisiä näköalapaikkoja Palojoen kartalta (esim. Lehtonen 1928 ja 1933; Sihvo 2002b). Koska aiempi Kivi-tutkimus on toistuvasti ottanut kantaa maisemien refentiaalisuuteen, on asia syytä käsitellä lyhyesti nytkin.

Kirjallisena maantieteenä (literary geography) tunnettu tutkimussuuntaus (ks. esim. Weston 2017; Mallory & Simpson-Housley 1987) käsittelee konkreettisesti esitettyä sanataiteen maisemaa vasten maantieteellistä tietoa ja kartoittaa fiktionisäisen maailman maastoa tai maisemia. Suuntausta on kritisoitu esimerkiksi teoreettis-metodologisesta köyhyydestä ja ”naiivista realismista” (Ridanpää 2012, 191, 193), koska huomio keskittyy fyysisiin sijaintiominaisuuksiin ja konkreettisiin kohteisiin.

Käsitys Kiven runojen ”varmasta paikallistamisesta” (Tarkiainen 1915, 362) on johtanut siihen, että runon maiseman representaatio on pelkistetty suoraksi viitteeksi johonkin todelliseen paikallisuuteen. Esimerkiksi J.V. Lehtosen teoksessa *Nurmijärven poika* (1934) runositaatti ja valokuva asetetaan rinnakkain, ja näin runojen maisemat saavat sijaintinsa ja visualisointinsa. Tällaista yksioikoista osoittelevuutta on myöhemmin kritisoitu (Koskimies 1974, 116). Samantapainen karttojen, valokuvien ja maastontiedustelun pohjalta tehty ”todistus” on Ahti Gåpån ja Heikki Harjun omakustanne *Seitsemän veljestä myyteistä faktoiksi. Aleksis Kivi Hämeen kultaisilla teit'* (2009), jossa väitetään Kiven teosten sijoittuvan Nurmijärven sijaan Lopen ja Vihdin alueelle.

Tällaista kirjallista kartografiaa (literary cartography) on harrastettu spatiaalisen käänteen jälkeen etenkin todellisten paikkojen kuvausten yhteydessä (ks. Piatti ym. 2009). Aiheesta on toimitettu tuoreita artikkelikokoelmia. Esimerkiksi teoksessa *Literature and Cartography: Theories, Histories, Genres* (Engberg-Pedersen 2017) kartoitetaan Homeroksen, Goethen ja Joycen teoksia ja paikkoja. Tarkastelu on laaja-alaista: se kattaa kysymyksiä kirjallisuuden kartoitettavuudesta ja siihen liittyvästä vallankäytöstä, epäpaikoista, kirjallisesta turismista, sanataiteen kognitiivisista kartoista sekä analyyseja esimerkiksi Shelleyn, Scottin ja Austerin tuotannosta (Desset 2016, Sabiron 2016 ja Roubardin 2016).

Kuitenkin kartografinen inventaari on riittämätön maiseman ulottuvuuksien esiintuonnissa. Vaikka fiktion maailman maamerkit ovat näkyviä ja niiden keskinäiset suhteet hahmotettavissa, eksaktia tai edes kattavaa jäsenystä maisemasta ei useinkaan muodostu. Kartoitettavaa lukutapaa on kritisoitu yksinkertaistamisesta, riittämättömyydestä sekä vähäisestä hyödystä merkitysten analyysissa (Döring 2013, 141 ja 143–144; Ridanpää 2012, 193 ja 198). Myöskään maiseman perusluonteeseen kuuluvat aistien välittämät vaikutelmat, kokemukset ja tulkinnat eivät palaudu maasto- tai koordinaattisuhteiksi (vrt. Raivo 1997, 206). Kuitenkin paikallisuussuhteiden selvitys on nähty Kiven runoissa kannattavana runkona (Lehtonen 1922, 38), ja niitä on luettu topografisena runoutena (käsitteestä ks. Hosiaislouma 2003, 938). Myös *Seitsemää veljestä* on tarkasteltu suunnistus fiktiossa -tyyppisen metodin kautta (Kinnunen 1986).

Kiven runot ”Lintukoto”, ”Niittu” ja ”Kesäyö” (R, 23–26, 118–120 ja 146–151) sisältävät runsaasti yksityiskohtia ja niiden keskinäisen sijoittamisen mahdollistavia ilmauksia, jotka voisivat olla kirjallisen kartografian aineistona. Esimerkiksi ”Lintukodossa” kerikansan saaren näkyvät jäsenyivät sisäkkäisten

maastonkohtien satumaisemaksi ja klassisen onnela-kuvauksen topografiaksi (Lahtinen 2017, 77). Seuraava ”Niittu”-runon sitaatti sisältää ilmansuuntia, deiktisiä osoituksia ja toisiinsa suhteutuvia maisemadetaljeja.

Niittu on metsässä kalteva pohjaan,
kuusilta ympäröity,
korkeilta kuusilta synkeäs kaapus,
kiireillä kotkat sinkoo;
kumpu on sen keskellä
viherjäinen, sileä,
ja kallistuuvi rauhallinen niittu
matalakoivuseen suohon.
Seistessäs niitulla ihanal kummul
katsahda tienoon pohjan:
aho siel paistaavi, mansikkatöyräs
toispuolel harmaat suota. (R, 118)

Runon avaus pysyttelee konkreettisessa niittymaiseman jäsentelyssä, mutta se muuttuu pohjaksi muistojen käsittelyn ”mielenavaruudelle” ja epifaniselle ilmestykselle (ks. Rekola 1994; Seutu 2016). Monessa Kiven runossa toistuu lyriikalle ominainen piirre, jossa konkreettinen maisema yksityiskohtineen asettuu alustaksi metaforisille asetelmille tai se syvenee symboliseksi kuten iänkaikkisuuden ja Unholan avartuminen horisontista runossa ”Keinu” (R, 71–72). Toisinaan maisemakuvaus itsessään sisältää kuvallisuutta, kuten ”Kesäyö”-runossa, jossa maiseman osat saavat antropomorfisia viittauksia.

Asetinpa askeleeni vienoon viitaan,
jonka helmas niittu kastehinen kiiltää,
viherjäinen, keltakukitettu niittu.
Armas vainio päin luotehetta kaatuu,
tuonne, jossa kohoo taivaan partahalta
ahot korkeet ylös, huhdat laiholliset
rintehellä sinihaamottavan mäen.
Kohden ilmaa sitä niittu lempee kaatuu
laakea ja sileä kuin järvi tyven.
Toki; yksi hänen poveansa varjoo,
koivu tuuhee lehtiviitallansa hienol;
siihen kerran nousnehena,
siihen kerran heitettyä niittuu-raivaavalta miehelt.
Korkealle koivu tutkaimensa nostaa,
kaikkialle oksans levittää hän ympär,
mutta ranka, kuni valtahinen pylväs,
mahtavana alas syvyytihen tunkee. (R, 146)

Runossa maiseman tilaulottuvuuksia rakennetaan sekä suuntailmauksin ”päin luotehetta”, ”ylös”, ”tuonne” että sijoituksin kuten ”partahalta” ja ”rintehellä”. Lisäksi syntyy sekä horisontaalinen etäisyys katseen kautta että vertikaalinen akseli latvojen ja koivun juurien välille. Tähän tilamatriisiin sijoittuvat maisemalliset yksityiskohdat ja niiden ominaisuudet. Sekä niittyytyn että koivuun viitataan ihmistarkoitteisella hän-pronominilla, ja niitylle kuvataan ruumiinosa povi. Liukuma luonnonmaisemasta antropomorfiseen maisemaan on perusteltu, koska maisema siirtyy pohjaksi sisäiselle mietiskelylle sekä mielenrauhan ja luontokokemuksen rinnastamiselle. Välittömästi edellisen sitaatin jälkeen runon puhuja huudahtaa: ”Rauhan armas kuva rauhan tanterella!”.

Kartoittamispyrkimysten ohella toinen maisemalokaatioita oletettava tutkimuslinja on liittynyt Kiven runojen taustalla nähtyyn Aleksis Stenvallin henkilöhistoriaan. Biografiset maisemakokemukset oletetaan melko ongelmattomasti: ”Tuntuupa siltä kuin olisi lapsuudenkodin näköala, joka totutti Kiven katsomaan kukkulalta kukkulalle tai siintäviin kaukaisuuksiin yli vihantain vainioiden ja niittyjen, avannut hänen runoudellensakin laajat näköalat.” (Tarkiainen 1915, 363.)

Riippumatta siitä, taltioiko – ja miten tietoisesti – Kivi runoihinsa koti-seutunsa maastoa, on ainakin joidenkin tulkitsijoiden tietoisuus Stenvallin elämästä ohjannut sitä, miten Kiven maisemakuvauksia on haluttu ymmärtää.

Kuvaustraditioita, malleja ja muunnelmia

Seuraavaksi tarkastelen lyhyesti joitakin yksittäisiä Kiven runomaisemiin liittyviä ulottuvuuksia, jotka vaikuttavat maiseman kuvaustavan valintoihin. Toisinaan kyseessä on olemassa olevien kuvaustraditioiden hyödyntäminen, toisinaan taas taustalta voidaan löytää maisemamalleja tai tekstienvälisyyttä.

Varhainen Kivi-tutkimus on osoittanut, miten Kivi liittyy ”romantiikan kouluun” sekä edeltävään ja ympäröivään kirjallisuuteen. Myöhemminkin on analysoitu esimerkiksi Kiven lyriikan yhteyksiä romantiikan poetiikkaan (Lyytikäinen 2007, 88–89 ja 116–117) tai idyllirunouden ilmentymiä ”Rippilapset”-runossa (ks. Bastman 2016). Kiven maisemissa on nähtävissä yleisromanttisia aineksia, kuten tunneheijastusten ja -reaktioiden aktivoitumista maisemassa, voimakkaita luonnonilmiöitä sekä asetelmallisia sommitelmia ja konventionaalisia maisemadetaljeja. Kiven runojen maisema-aineiksissa on myös yksityiskohtaisia lainautumisia. Esimerkiksi Viljo Tarkiainen (1919, 136–143) asettaa rinnakkain ”Eksyneen immen” ja Adam Oehlschlägerin ”Biergtrolden”-runon. Vertailusta käy ilmi, että vaikka Kivi on tuottanut paljon omaa ja muutellut sävyjä ja asetelmia, suuri osa maisemadetaljeista on yhteistä Oehlschlägerin tekstin kanssa.

”Eksyneessä immessä” on toinenkin viitteellinen maisema: Immen (harha) näky epätoivon hetkellä lupaa toivoa maiseman muodossa:

Mutta paistehessa kaukaisimmas
impi näkee vielä kauniin maan,
niitut vihannot ja tummat vuoret,
vuoril purpuraiset hattarat” (R, 78).

Näky liittyy Kristus-ilmestykseen ja asettuu osaksi Kiven uskonnollissävyytteistä maisematulkintojen jatkumoa. Samantyyppisiä ovat jo aiemmin esillä olleet ”Kaukametsä”-runon maiseman hengellistäminen sekä ”Rippilapset”-runon Kristus-maalauksen raamatullinen maisema.

Aiempi tutkimus on kiinnittänyt huomiota maisemakuvausten yläviistoihin näköaloihin, jotka ovat Kiven lyriikan toistuva topos (Ekelund 1997, 59; Lehtonen 1922, 85–94; Lehtonen 1934, 32). Se on luonteva esteettinen valinta, sillä näköalat ovat usein maalausten ja kirjallisten kuvausten aiheena. Lisäksi korkean paikan kuvauksiin liittyy Kivellä romantiikan traditiota (Grünthal 1999, 322), ja romanttisen kaipuun symboli on usein maisemanäkyjen kaukaisuus ja taivaanrantaan tähyily (vrt. Lassila 2011, 100; Lyytikäinen 2007, 89, 116–117). Korkean tarkastelupisteen eksplikoinnit avaavat usein runon, jolloin yläviisto kuvaustapa tuottaa jäsentyneen kuvan maaston topografiasta ja synnyttää kehyksen, johon runon muut fyysiset ainekset voi paikantaa. Edellä siteeratuissa runoissa korkea näköalapaikka on joko mainittu tai se on ilmeinen kuvatun näkökentän kantavuuden vuoksi.

Korkeuksista alaspäin avautuvat näkymät liittyvät vahvasti kansallisromantiikkaan, Topeliukseen ja Runebergiin – puhutaan jopa topeliaanisesta maisemaidyllistä (Vallius 2015, 104, 400 vrt. Tiitta 2002, 13). Jo Kiven aikana muovautumassa ollut kansallismaisema tai paradigmaattinen suomalainen maisema on tyyppillisesti juuri korkealta paikalta tarkasteltu panoraama, sommiteltu suomalaisen maiseman idealisaatio (Häyrynen 2005, 13, 19–20). Kiven korkean paikan topos muistuttaa kansallisen maisemakuvaston linjoja mutta ilman kansallisen ideologian aineksia. Erityistapauksena on kuitenkin runo ”Suomenmaa” (R, 152–153), joka Runebergin ”Maamme”-runon muunnelmana kytkee maisemakuvaukseen kansan vaiheita ja koettelemuksia. Myös patrioottisen lyriikan maisemallinen Suomi korostuu, ja maisemalliset epiteetit palvelevat isänmaan määrittelyä (Nummi 2007, 9, 16).

Runon ”Suomenmaa” kuvauksessa ilmenee tyyppillistä suomalaista perusmaisemaa, joka koostuu irrallisista maisemallisten yksityiskohtien maininnoista kuten järvet, kunnaat ja laaksot. Runossa esitetään ehyen maisemakokonaisuuden sijaan ikään kuin edustavia poimintoja suomalaisen maiseman ydinpiirteistä. Patrioottinen identifioituminen mahdollistuu, koska maisemadetaljeihin on liitetty kollektiivista tunnetta korostavia omistusliitteitä, kuten peltomme, niittymme. Valikoitu esittäminen ja tietystä kansallisesta lukukehyksestä merkityksellistäminen muuttaa sinänsä neutraalit yksityiskohdat erityiseksi kansalliseksi maisemaksi. Isänmaallisuus ei niinkään korostu maiseman esitystavassa vaan tulkinnassa ja kontekstissa. Tunnistettavat tai oletettavat

ideologiset ainekset vaikuttavat maiseman kokemiseen ja ohjaavat siitä tehtyjä kuvauksia. Kiven runossa ei kuitenkaan liene kyseessä maisemallistaminen ideologisten päämäärien vuoksi, koska muuta isänmaallista ohjelmarunoutta ei Kiven tuotannossa ole. Kansallinen maisema on Runeberg-muunnoksen laahusta.

Kiven maisemakuvausta voi myös suhteuttaa erilaisiin maiseman muodostumisen malleihin. Risto Maulan (1993, 11–12) artikkelissa ”Maiseman luonnollisuudesta” analysoidaan maiseman muodostumista ja kokemista Topeliuksen runossa ”Kesäpäivä Kangasalla”. Maulan mallia on sovellettu Kiven ”Helavalkea”-runoon (Turunen 2016), jossa maisema näyttää rakentuvan vastaavien maiseman tuottamisen keinojen varaan: fyysinen ja kokemuksellinen perspektiivi, maisemaelementtien valikointi sekä maiseman ja sen kokijan väliset suhteet jäsentävät runossa kuvaillun näkymän maisemaksi.

Lopuksi

Edellisistä tapauksista havaitaan, että Kiven maisemarepresentaatiot kasvavat moneen suuntaan: ne saattavat jatkaa tiettyjen kuvaustraditoiden linjoja, asettua dialogiin aikansa maisemakuvauksen kanssa tai vertauskuvallistua maiseman kokijan merkityksenannossa. Maisemakuvaus on voitu erottaa sitä seuraavasta tulkinnasta, jolloin maisemaa voi lukea topografisesti tai luontorunon konventioista käsin. Monissa runoissa korostuva katsomisen akti säätelee, miten maiseman vastaanotto etenee ja millaisiin maisemadetaljeihin huomio kulloinkin tarkennetaan. Runoihin voi sisältyä viitteitä, jotka ehdottavat tulkintakehyksiä. Paikoin runoissa esiintyvät uskonnollisten näkyjen maisemat, joissa ilmenee subliimin, epifanian tai henkilökohtaisen hurmoksen visualisointia. Ideologisen maisemoitumisen tendenssejä on vain rajallisesti nähtävissä, mikä poikkeaa Kiveä ympäröineen kirjallisuuden linjoista.

Humanistisen maantieteen ja maisematutkimuksen näkökulmat ovat hyödyllisiä hahmoteltaessa, maiseman tuottamisen ja esittämisen keinoja sekä sitä, miten fyysinen ja metafyyminen maisema limittyvät lyyrisen minän kokemisen tapaan. Tällöin maiseman eletty, koettu ja esitetty ulottuvuus aktivoituvat runon puhetilanteessa. Runon puhujan kokemistapa sisältää samanlaisia jäsenymisperiaatteita ja merkityksenantoja, joita todellisenkin maiseman kokija mieltää ympäristöstään. Näiden skeemojen avulla voidaan mallintaa runon puhujan tapaa ilmaista erilaisia kokemuksia maiseman havaitsemisessa. Kuvauksista voi tunnistaa sekä niin sanotun idealisoidun ihannemaiseman piirteitä että maisematutkimuksen mallinnuksista tuttua jäsenymistä.

Lisäksi maisemoituminen tuo kahdenlaista jäsenymistä runoon: toisaalta miljöödetaalit asemoituvat keskenään ja suhteessa puhujaan, toisaalta taas rakentuu kehikko, jonka osat syvenevät kielikuviksi tai näkyjen ja tulkintojen käsitteellistämisen välineiksi. Esimerksi runossa ”Eksynyt impi” uskonnollinen

ajatus taivaasta muodostuu näköaistin, kognitiivisen maisemaskeeman ja hengellisen tulkinnan sulaumana. Näin runon maiseman rakentumisen tavat ei ole vain miljööön pintaan jäävää fyysistä esittämistä vaan fundamentaali tapa ottaa abstrakti teema haltuun – oli sitten kyseessä runon yleinen asetelma, toimijoiden ulkopuolisen äänen luonnehtima kuvaustapa tai lyyrisen minän subjektiivinen jäsennys.

Tarkasteluni pääpaino on ollut – valittujen työkalujen johdosta – Kiven runomaisemien muodostumisessa, joskin niiden roolia ja merkitystä on usein avattu tai taustoitettu. Maisema-analyysilla ei kuitenkaan saada tyhjentävää kuvaa Kiven runojen maailmasta, vaan se kaipaisi rinnalleen laajemmin tarkastelua kuvauksen poetiikasta sekä erittelyä tilan ja paikan kysymyksistä suhteessa maisemaan. Kiinnostavia jatkokysymyksiä ovat myös Kiven maisemakuvausten estetisoitumisen prosessit.

Viitteet

1 Luonnon monitieteisistä määritelmistä ks. Lummaa ym. (toim.), 2012.

Aineisto

Kivi, Aleksis 2000: *Runot* (= R.). Helsinki: SKS.

Kirjallisuus

- Bastman, Eeva-Liisa 2016. Rajalla. Idylli ja ekfrasis ”Rippilapset”-runossa. Päivi Koivisto (toim.), *Kanervakankaalla. Näkökulmia Aleksis Kiven runouteen*. Helsinki: Suomalainen klassikkokirjasto, 256–267.
- von Bonsdorff, Pauline 1996. Maiseman esteettinen tulkinta ja arvottaminen. Maunu Häyrynen & Olli Immonen (toim.), *Maiseman arvo(s)tus*. Lahti: Lahden kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutti, 26–36.
- von Bonsdorff, Pauline 2002. Ympäristöestetiikka. Oiva Kuisma (toim.), *Suomalainen estetiikka 1900-luvulla*. Tietolipas 184. Helsinki: SKS, 262–336.
- Desset, Fabien 2016. Percy Bysshe Shelley’s Transtextual Map to Venice. Emmanuelle Peraldo (toim.), *Literature and Geography: The Writing of Space throughout History*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 264–286.
- Döring, Jörg 2013. How useful is Thematic Cartography of Literature? *Primerjalna knjizevnost* 36.2: *The Spatial Turn in Literary Studies*, 139–149.
- Ekelund, Erik 1997 (1966). *Aleksis Kivi*. Suom. Caius Kajanti. Helsinki: Otava.
- Engberg-Pedersen, Anders (toim.) 2017. *Literature and Cartography. Theories, Histories, Genres*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Granö, Olavi 2002. Suomalaisen maiseman tutkimus. Inkeri Pitkäranta & Esko Rahikainen (toim.), *Suomalainen maisema: maisemantutkimuksen näkökulmia*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, 9–11.
- Grünthal, Satu 1999. Juhlarunoutta ja sekasointuja – lyriikka moniäänistyy. Yrjö Varpio & Liisi Huhtala (toim.), *Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin. Suomen kirjallisuushistoria 1*. Helsinki: SKS, 316–330.

- GåpÅ, Ahti & Harju, Heikki 2009. *Seitsemän veljestä myyteistä faktoiksi. Aleksis Kivi Hämeen kultaisilla teillä*. Huhmari: Karprint.
- Haila, Yrjö 2006. Maiseman todellistumisesta. Eija Aarnio & Marja Sakari (toim.), *Maisema / Landscape*. Helsinki: Kiasma, 18–45.
- Harstela, Pertti 2007. *Metsämaisemamme*. Keuruu: Gravita.
- Hepburn, Ronald W. 1994. Nykyajan estetiikka ja luonnonkauneuden laiminlyönti. (Contemporary Aesthetics and the Neglect of Natural Beauty, 1966.) Sepänmaa, Yrjö (toim.) 1994, *Alligaattorin hymy. Ympäristöestetiikan uusi aalto*. Suom. Leevi Lehto. Helsinki: Helsingin yliopisto, 19–40.
- Hintikka, T. J. 1947. Kasvimaailma Aleksis Kiven teoksissa. Eino Kauppinen, Viljo Kojo, Sulho Ranta, Jussi Snellman, Kaarlo Urpelainen, Matti Visanti & Alpo Routasuo (toim.), *Pilvilaiva. Aleksis Kivi ajan kuvastimessa*. Helsinki: Otava, 209–266.
- Hosiaisluoma, Yrjö 2003. *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Howard, Peter, Ian Thompson & Emma Waterton (toim.) 2012. *The Routledge Companion to Landscape Studies*. New York: Routledge.
- Hämäläinen, Pirjo & Ruotsalainen, Matti 2005. *Suomalainen maisema*. Helsinki: WSOY.
- Häyrynen, Maunu 2005. *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. Helsinki: SKS.
- Karjalainen, Pauli 1996. Kolme näkökulmaa maisemaan. Maunu Häyrynen & Olli Immonen (toim.), *Maiseman arvo(s)tus*. Lahti: Lahden kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutti, 8–15.
- Karjalainen, Pauli 1997. Aika, paikka ja muistin maantiede. Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela & Sirpa Tani (toim.), *Tila, paikka ja maisema. tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Tampere: Vastapaino, 227–241.
- Kinnunen, Arne 1986. *Vasempaan vai oikealle? Suunnistus ja paikkannus fiktiossa. Jaana Anttila (toim.), Teksti ja konteksti*. Helsinki: SKS, 11–23.
- Koskimies, Rafael 1974. *Aleksis Kivi. Henkilö ja runous*. Helsinki: Otava.
- Lahtinen, Toni 2017. Onnen ja nälän saaret Aleksis Kiven tuotannossa. Maria Laakso, Toni Lahtinen & Merja Sagulin (toim.), *Lintukodon rannoilta. Saarikertomukset suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 70–97.
- Lassila, Pertti 2000. *Runoilija ja rumpali. Luonnon, ihmisen ja isänmaan suhteista suomalaisen kirjallisuuden romanttisessa perinteessä*. Helsinki: SKS.
- Lassila, Pertti 2011. *Metsän autuus. Luonto suomalaisessa kirjallisuudessa 1700–1950*. Helsinki: SKS.
- Lehtonen, J. V. 1922. *Aleksis Kivi taiteilijana. Eräitä piirteitä*. Porvoo: WSOY.
- Lehtonen, J. V. 1928. *Runon kartanossa. Johdatusta Aleksis Kiven runouteen*. Helsinki: Otava.
- Lehtonen, J. V. 1933. *Toiviovetki Nurmijärvelle y.m. lukuja Aleksis Kivestä*. Helsinki: SKS.
- Lehtonen, J. V. 1934. *Nurmijärven poika. Kuvia Aleksis Kiven elämästä*. Helsinki: Otava.
- Lukkarinen, Ville 2017. Werner Holmberg: suomalaismaisemia Düsseldorfin-ateljeesta. Ville Lukkarinen & Anne-Maija Pennonen (toim.), *Werner Holmberg*. Helsinki: Parvs, 50–104.
- Lummaa, Karoliina, Mia Rönkä & Timo Vuorisalo (toim.) 2012. *Monitieteinen ympäristötutkimus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lyytikäinen, Pirjo 2007. Kangastus toivomme maasta. Aleksis Kivi romanttisen kaipuun tulkkina. Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.), *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Helsinki: SKS, 83–119.
- Mallory, William & Paul Simpson-Housley (toim.) 1987. *Geography and Literature: A Meeting of the Disciplines*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Maula, Risto 1993. Maiseman luonnollisuudesta. Jorma Mukala (toim.), *Näkökulmia maisemaan*. Kankaanpää: Kankaanpään taidekoulu, 10–23.
- Nummi, Jyrki 2007. Intiimi vai poliittinen isänmaa? J. L. Runebergin 'Maamme', Aleksis Kiven 'Suomenmaa' ja tekstienväliset yhteydet. *Avain 1 / 2007*, 5–31.

- Peraldo, Emmanuelle (toim.) 2016. *Literature and Geography: The Writing of Space throughout History*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Piatti, Barbara, Hans Rudolf Bär, Anne-Kathrin Reuschel, Lorenz Hurni & William Cartwright 2009. *Mapping Literature: Towards a Geography of Fiction*. William Cartwright, Georg Gartner & Antje Lehn (toim.), *Cartography and Art*. Berlin: Springer-Verlag, 179–194.
- Rabourdin, Caroline 2016. *Walking and Writing: Paul Auster's Map of the Tower of Babel*. Emmanuelle Peraldo (toim.), *Literature and Geography: The Writing of Space throughout History*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 222–233.
- Raivo, Petri 1996. *Maiseman ikonografia*. Maunu Häyrynen & Olli Immonen (toim.), *Maiseman arvo(s)tus*. Lahti: Lahden kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutti, 47–53.
- Raivo, Petri 1997. *Kulttuurimaisema. Alue, näkymä vai tapa nähdä*. Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela & Sirpa Tani (toim.), *Tila, paikka ja maisema. tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Tampere: Vastapaino, 193–209.
- Raivo, Petri 2003. *Re-reading, Interpretation, and Understanding of Landscapes*. Eero Tarasti (toim.), *Understanding / Misunderstanding. Contributions to the Study of the Hermeneutics of Signs*. Helsinki: The International Semiotics Institute, 430–442.
- Rannisto, Tarja 2007. *Luonnon estetiikka*. Helsinki: Multikustannus.
- Rekola, Mirka 1994. *Kiven Niittu, muistinavaruus*. Satu Grünthal & Kirsti Mäkinen (toim.), *Mistä ääni meissä tulee. Runoja ja tulkintoja*. Porvoo: WSOY, 170–175.
- Ridanpää, Juha 2012. *Kirjallisen maantieteen monitieteinen identiteetti*. Karoliina Lummaa, Mia Rönkä & Timo Vuorisalo (toim.), *Monitieteinen ympäristötutkimus*. Helsinki: Gaudeamus, 189–200.
- Riikonen, Hannu 1995. *Sota ja maisema. Tutkimus Olavi Paavolaisen 1940-luvun tuotannosta*. SKST 633. Helsinki: SKS.
- Sabiron, Céline 2016. *Walter Scott and the Geographical Novel*. Emmanuelle Peraldo (toim.), *Literature and Geography: The Writing of Space throughout History*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 206–221.
- Sepänmaa, Yrjö 1994. *Tuhatjärvinen. Esseitä ympäristökulttuurista*. Helsinki: SKS.
- Seutu, Katja 2016. *"Maa, taivas, miks niin autuaasti hymyt?" "Niittu" ilmestyksen paikkana*. Päivi Koivisto (toim.), *Kanervakankaalla. Näkökulmia Aleksis Kiven runouteen*. Helsinki: Suomalainen klassikkokirjasto, 301–310.
- Sihvo, Hannes 2002a (1984). *Suomalaista maisemaa sanamaalarien kuvaamana*. Pekka Laaksonen & Risto Turunen (toim.), *Hannes Sihvo. Vanhoilla urilla*. Helsinki: SKS, 207–224.
- Sihvo, Hannes 2002b. *Elävä Kivi. Aleksis Kivi aikansa*. Helsinki: SKS.
- Sihvo, Hannes 2003. *Vihreän kullan maa*. Yrjö Sepänmaa, Liisa Heikkilä-Palo & Virpi Kaukio (toim.), *Metsään mieleni*. Helsinki: Maahenki Oy, 151–161.
- Tarkiainen, Viljo 1915. *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. Porvoo: WSOY.
- Tarkiainen, Viljo 1919. *Kirjallisia vaikutuksia Kiven teoksissa*. Viljo Tarkiainen (toim.), *Aleksis Kiven muisto*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Ahjo, 134–168.
- Tiitta, Allan 2002. *Suomalaisen maiseman hahmottuminen*. Inkeri Pitkäranta & Esko Rahikainen (toim.), *Suomalainen maisema: maisemantutkimuksen näkökulmia*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, 12–26.
- Turunen, Mikko 2016. *Maiseman poetiikkaa ja vietin kiihkoa Aleksis Kiven "Helavalkeassa"*. Päivi Koivisto (toim.), *Kanervakankaalla. Näkökulmia Aleksis Kiven runouteen*. Helsinki: Suomalainen klassikkokirjasto, 232–244.
- Vallius, Antti 2015. *Kaunis Suomi. Maaseutumaisemakuvaston historiaa 1800-luvulta EU-Suomeen*. Helsinki: Tammi.
- Weston, Daniel 2015. *Contemporary Literary Landscapes. The Poetics of Experience*. London: Routledge.